

שערי חיים

מתורתו של הבן איש חי
הרב יוסף חיים

חזי כהן

עריכה: עמיחי רוזנפלד

הגהה: אביעד עברון

עיצוב כריכה: אילון קפלן

לתגובות: hhcohen4@gmail.com

ישיבת מעלה גלבע, תשע"ג

מבוא

הבן איש חי, פעל לפני כמאה וחמישים שנה בבגדאד שבעירק, והשפעתו היתה על יהדות המזרח כולה. רבי יוסף חיים מכונה בפי כל הבן איש חי - על שם ספרו החשוב שבו שילב פסקי הלכה בכל תחומי היומיום יחד עם דרשות ואגדות. שילוב זה מאפיין את תורתו הענפה של הבא"ח המתפרסת על כל פני תחומי היהדות: הלכה וקבלה; דרוש ופרשנות; שירה ופיוט.

עוד מילדותי היתה לבא"ח השפעה רבה על חיי. תמונתו הגדולה שניצבה בסלון ביתנו היתה מביטה בי בכל אשר הלכתי. כשאני מעיין בדרשותיו מהדהד בי קולו של אבי המלמד את תורתו בבית הכנסת השכונתי באור יהודה. תורתו של הרב יוסף חיים המחברת בין שמים וארץ, ממשיכה להוות עבורי מוקד הזדהות והשראה. בחוברת שלפניכם עיונים בשלוש דרשות מן הספר 'עוד יוסף חי' - שבו קובצו דרשותיו של הבן איש חי לפרשיות השבוע. דרשות אלה הם חלק מספר 'שערי חיים' הכולל עיונים בדרשותיו של הבן איש חי ואשר אמור לצאת לאור, אי"ה בעתיד הקרוב. מי יתן וטעימה קלה זו מתורתו של רבנו תערב לחככם, בבחינת "טועמיה חיים זכו", כשם שזכיתי אני.

חטאם של אנשי סדום - על חשיבות הביקורת בחייו

עוד יוסף חי, פרשת וירא, עמ' נ-נא.

סדום ועמורה מסמלות במקרא את הרוע בהתגלמותו, ועל כן נגזר עליהן חורבן. באופן מפתיע, את חורבנה של סדום תולה רש"י (בפירושו על איוב כ"ה, ד ד"ה "הנשכחים") בעוון אי הכנסת אורחים. אך האם זהו החטא החמור ביותר של אנשי סדום? מה הופך את מניעת הכנסת האורחים יותר משאר העוולות שחז"ל מייחסים לאנשי סדום? בשאלה זו עוסק הבא"ח בדרשה על פרשת וירא.

אך נראה דאין עון זה קשה ומר מגופו ומפאת עצמו, אלא רעתו הקשה היא מפני שמניעת רגלי אורחים היתה הסיבה לביטול התוכחה על רבוי עונותם. שאין אורחים נכנסין לעירם ורואין רעותם ומוכיחין אותם עליהם, איך יסורו מהם? דאין אדם רואה חובה לעצמו ואין לו תקנה לפרוש מן העבירות אלא רק על ידי מוכיחים שיוכיחו אותם על רעתם [...] מה שאין כן אם אין מוכיח כלל, אז יהיו העבירות דבוקים ונטועים בהם כמסמרות חזקים [...] נמצא העושה מעשים רעים ועושה המצאה לסתום הפתח כנגד המוכיח שלא יבא אדם להוכיחו ולהראות לו טעותו וכסלותו, הנה זאת ההמצאה של סתימת הפתח בפני המוכיח שלא יבא ויזיח היא קשה ומרה יותר מכל עבירות שעושה אותם. יען כי במניעת דברי תוכחה של המוכיח אין תקנה שיפרוש החוטא מן העברות החמורות שבידו, אלא יהיו כוחות הטומאה דבקים בו עד מותו.

את שורשה של מניעת הכנסת האורחים שעליה נענשו אנשי סדום, מוצא הבן איש חי בכוח מבטו של האורח, ולא בקמצנות או בסדיזם. אורח הבא מן החוץ, רואה דברים שהמארח, הקרוב אצל עצמו, אינו מסוגל ואינו מעוניין לראותם; הוא מבקר בעולמנו, אך גם את עולמנו, והוא מסוגל לשקף לנו את מצבנו באופן החד ביותר. אנו זקוקים ל'אחר', החיצוני לנו, על מנת שיאמר לנו את אשר רק הוא יכול לראות. זו הסיבה שאנו נוהגים להתייעץ עם חברינו, הולכים לטיפול או פונים לרב לבקש עצה או הדרכה. האורח מאפשר לאדם בחינה מחודשת את עצמו ובכך פותח פתח לתשובה. הביקור-ביקורת הוא סם החיים, והוא המאפשר התפתחות והתקדמות, שהם הכרח לנפש כל חי.

מבטו המבקר של האורח היווה בעיני אנשי סדום סכנה, גורם המאיים על שגרת חייהם, ולכן אסרו כל ביקור בעירם. לדברי הבן איש חי, זהו החטא החמור מכל, שהרי האוטם עצמו מביקורת מונע מעצמו כל אפשרות לשינוי. אנשי סדום היו רעים וחטאים לה', הם פשעו בעבודה זרה ושפיכות דמים וכן באלימות קשה, אך חטאם הגדול היה האטימות, נעילת הדלת בפני כל אפשרות לתיקון. מי שאינו מכניס אורחים גוזר על עצמו חיי ניוון, וחורץ את דינו לחורבן וכליה.

כדי לחדד את המסר, מביא הבא"ח בהמשך הדרשה משל על עשיר שלא רצה לחלוק את כספו עם אחרים, ועל כן נותר ברווקותו והטמין את כל רכושו בעפר. כדי להימנע מתוכחה על מעשיו הוא אף חדל לצאת ולבוא בקרב האנשים. בסופו של דבר, על כורחו מופנית אליו ביקורת מכיוון בלתי צפוי, והוא מבין את טעותו ונושא אישה ומוליד ילדים.

בעזרת משל זה ממחיש הבא"ח את התוצאה הקשה של הבריחה מביקורת. תיאור הטמנת כספו של העשיר בעפר מהווה הטרמה לקבורתו שלו. העשיר שחי בבדידות, נעל את דלתו בפני תוכחות ודברי מוסר, לא נשא אישה ולא הוליד ילדים, ולמעשה קבר את עצמו עוד בחייו.

המשל של רבנו יוסף חיים מוסיף מימד נוסף לענייננו - התחמקות מביקורת ותוכחה אינה אפשרית, ובסופו של דבר הן יוצצו מכיוון בלתי צפוי. המציאות כולה שואפת להתעלות, והקריאה לתיקון היא מהותית לעולם. על כן, אף אם האדם יאטום את עצמו מכל תוכחה, סופו שהמציאות תעמיד אותו אל מול כישלונותיו ותפתח לו אפשרות לשינוי.

למעשה, מעצם היותנו בני אנוש, יש בכל אחד מאיתנו מעט ממידת סדום. כולנו חוששים מביקורת, נמנעים מלבקר במקומות מסוימים, ובעצם 'קוברים' את עצמנו. מדוע אנו חוששים מביקורת? ממה אנו יראים?

כמדומני, יראת הביקורת נובעת מחוסר ביטחון, ששורשו בהעדר מידה בריאה של אהבה עצמית. חסרון זה מביא את האדם לתלות חריפה בהערכתם של הסובבים אותו. מי שאינו מאמין בעצמיותו ובאיכותיו המיוחדות, מאמין לכל ביקורת המוטחת בו ומקבל אותה במלואה, וגוזר ממנה שמחשבותיו (השליליות) על עצמו נכונות. לעומת זאת, כאשר אני אוהב את עצמי כפי שאני - אני מודע היטב לעובדה שאיני מושלם, ועם זאת אני שמח על צלם אלוהים שבי ועל החן המיוחד רק לי - לבי פתוח 'לארח' קולות מן החוץ.

אך אין לבלבל בין הבטחון העצמי והאהבה שתארנו, לבין שחצנות וגאווה. אהבה עצמית כוללת הכרה של האדם בחולשות עצמו, והיא שופעת החוצה אל כל בריותיו של הקב"ה.

האדם הבוטח בעצמו אינו חושב שהוא מושלם, ואף אינו מתיימר להיות כזה. על כן, אין לו כל צורך בהעלמת חסרונותיו וב'קבורתם'. השחצנות והגאווה, לעומת זאת, נובעות מאשליה של שלמות שאין בה חסרונות, והן מביאות לזלזול באחר. אדם בריא אוהב את עצמו ומגלה חיבה כלפי הסובבים אותו, ולעומתו בעל הגאווה מתנשא על סביבתו.

אם כן, עלינו לשמור על איזון עדין בין פתיחות והאזנה לסביבה לבין הקשבה לקולנו הפנימי; עלינו להיות נכונים להקשיב לסובבים אותנו, אך לא לפתח תלות בתגובתם. אדם האוהב את עצמו לא יחוש שעולמו חרב עליו לנוכח תוכחה וביקורת, והן לא תפגענה בביטחונו ובתפיסתו העצמית. הוא מסוגל להיות קשוב לביקורת, אף כזו שאינה נאמרת באהבה ובאופן ראוי, לבחון אותה בשום שכל, לגופו של עניין, ולשפר בעזרתה את התנהגותו ולתקן את מידותיו.

לאור דברים אלה נוכל להציע מודל ראוי לקבלת ביקורת: עלינו להכיר בכך שהביקורת היא מתת אלוהים, ובו בזמן לעורר בלבנו אהבה עצמית. מלאים אמון בעצמיותנו, עלינו לבחון האם הביקורת נכונה, ורק אז נוכל להתמודד עמה באופן ענייני, ללא כעס ומגננה.

חרות על הלוחות - שלושה מימדים בלימוד תורה

עוד יוסף חי, יתרו, עמ' קנח-קנט.

אותיותיה של התורה הן אבני הבניין של העולם. לפי המקובלים, והבן איש חי ביניהם, האותיות אינן סימנים גרפיים בלבד, כאלה שניתן להחליפם באחרים באופן שרירותי. העולם נברא על פי אותיות אלו, המכוונות למהות האלוהית, ועל כן צורתה של כל אות בשפת הקודש מסמלת רעיון משמעותי; "כל מצוה שורשה פתוח ותלוי באות אחת מן הי"כ"ב אותיות התורה" כלשונו של הבא"ח. בדרשה לפרשת יתרו, עומד הבא"ח על צורתה של האות למ"ד, המלמדת על אופיו של לימוד התורה התלוי בה.

ומצות תלמוד תורה היא תלויה באות ל' שהוא לשון לימוד, ולכן אות ל' הוא עליון על כל האותיות, דאמרו רבותינו זכרונם לברכה "ותלמוד תורה כנגד כולם" [משנה פאה, א, א]. ופרשתי בסיעתא דשמיא טעם נכון על אשר אות ל' יש בו שלושה חלוקות, וכל חלוקה היא צורת ו', והם אחת עליונה ואחת אמצעית ואחת תחתונה.

כשמה, האות למ"ד מבטאת את הלימוד. היא גבוהה מכל האותיות, ומסמלת את דווקא לימוד התורה, כיון ש"תלמוד תורה כנגד כולם". הלמ"ד מורכבת משלוש אותיות ו"ו, המונחות זו על גבי זו, וכפי שנראה להלן, כל אחת מהן מבטאת מימד שונה של לימוד התורה.

נראה הרמז בזה, כי הלימוד של האדם בתורה שבעל פה שהיא ששה סדרים כמנין אות ו' הוא נשלם בשלושה שהם האחד רבו של האדם, והב' חבירו, והג' תלמידו. וכמו שאמר התנא רבי אליעזר בגמרא "הרבה תורה למדתי מרבותי ויותר מחבירי ומתלמידי יותר מכולם" [כלה רבתי, פרק ו הלכה ד]... ולכן אות ל' שבו רמוזה מצות תלמוד תורה נחלק לשלושה ווי"ן. ואות ו' הראשון הוא זקוף וגבוה מלמעלה והוא כנגד לימודו מהרב שהוא גבוה ועליון מן אדם הלומד ממנו. ואות ו' השני כנגד לימודו מן חבירו שהוא שוה עמו ואינו גבוה עליו, ואות ו' השלישי הוא כנגד לימודו מן התלמיד שהוא עומד תחתיו למטה ממנו.

את משמעותן של ה'ו'וים' המרכיבות את לימוד התורה לומד רבנו יוסף חיים מתוך צורת עמידתן: הו'ו העליונה העומדת באופן אנכי בראש הלמ"ד מסמלת לימוד מפי רב. במימד זה של לימוד תורה הלומד נדרש להכפיף את עצמו לרב היודע את התורה. הלימוד מפי גדול בתורה מושתת על האזנה, וזו מותנת בענווה, בהודאה בקטנותי ובחוסר הידע שלי. אין בכך כדי לשלול ביקורתיות, והתלמיד נדרש לבחון את דברי הרב, לשאול ולהקשות עליהם, אך ההיררכיה עדין נשמרת - הרב עומד למעלה, בראשה של הלמ"ד, והתלמיד יושב לרגליו כדי לשמוע את דבריו.

הו'ו השניה מונחת במרכז הלמ"ד ומסמלת את החברותא. הו'ו של החברותא מונחת במאוזן, כיון שהלומדים בחברותא נפגשים כשווים, ללא היררכיות, 'בגובה העיניים'. צורתה המאוזנת של הו'ו משפיעה גם על המפגש עם התורה - הלומד נפגש עם התורה באופן בלתי אמצעי, הלימוד אינו מונחה, יש בו זרימה טבעית והוא כולל העלאת השערות והפרכתן, זה מקשה וזה משיב, זה מהרהר וזה מערער. בחברותא נוצר מרחב חופשי, שיש בו מקום לניסוי וטעייה, למחלוקת ולריבוי דעות, שמתוכם באים הלומדים לגילוי עמדתם האישית בתוך מכמני התורה הנפרשים לפניהם.

את ההבדל בין שני מימדי הלימוד הראשונים שהציע הבא"ח נחדד באמצעות דימוי. הלומד מפי הרב דומה לאדם היוצא לטיול מודרך - הוא פוסע בעקבות המדריך המוליך אותו לאורך המסלול המוכר לו היטב, ולומד מכל צעד שלו. לעומת זאת הלימוד בחברותא דומה לטיולם של חברים הבוחרים יחד את דרכם, ומגלים בעצמם את יופיו של הנוף. מכיון שאיש מהם אינו מכיר את המסלול, יתכן שיטעו בדרכם, אך חוסר ההכרות הוא גם יתרון - הוא מאפשר להם גם להגיע למקומות חדשים שכף רגל אדם לא דרכה בהם.

הבא"ח מציג שלושה מישורים המרכיבים את הלימוד המושלם, אך את עיקרו ומיצויו של הלימוד הוא מוצא בו'ו השלישית, הניצבת במאונך בתחתית הלמ"ד, ומסמלת את הלימוד מן התלמידים. בעקבות חז"ל, קובע רבנו יוסף חיים ש'מתלמידי יותר מכולם', ואף מגדיל לעשות וקובע שחכם אמתי הוא מי שיש לו תלמידים:

**ובזה יובן הטעם שכל חכם נקרא בשם 'תלמיד חכם', והיינו לרמוז דאם
יהיה לו תלמיד שהוא אחרון שבשלושה הנזכר, אז נחשב חכם דבוה נשלם
לימוד שלו.**

לרוב נהוג לומר ש'תלמיד חכם' מכונה כך משום שאפילו הוא 'חכם', עליו לשמר משהו ממידת ה'תלמיד' - שהרי תמיד יש לו עוד מה ללמוד. בניגוד לכך, הבא"ח הופך את התמונה ומגדיר את החכם על פי תלמידיו - חכם הוא זה שיש לו תלמיד.

אך במה מתייחד הלימוד מן התלמידים על פני סוגי הלימוד האחרים שהציע הבא"ח? נראה שסוד הדברים נעוץ בדרישות המרובות והמגוונות מהמורה: מחד גיסא המורה נדרש לצמצם את עצמו, להאזין לקול התורה ולקולם של החכמים שקדמו לו. מאידך גיסא, הוא נדרש גם להתגבר כארי - להקשות ולתרץ, לשאול ולהשיב, עד שיגיע להבנה מלאה של הסוגיה - הבנה שלו, שרק אותה יוכל למסור לתלמידיו. אך תהליך הלימוד אינו מסתיים כאן. דווקא מתוך שאלות התלמידים וקושיותיהם מתחדדים הדברים ומתבררת האמת, ונמצא המורה לומד בעצמו. לעתים התלמידים מציעים הבנה חדשה המכוונת לאמיתתה של תורה, ומאירים את עיניו של המורה. מניסיוני האישי אוכל לומר, שלא פעם מצאתי שהערותיהם המחכימות של תלמידי פתחו לפני אפיקים חדשים בהבנת התורה. זוהי הסיבה שבגללה, לפי הבא"ח, הו"ו החשובה ביותר היא האחרונה - ו"ו ההוראה, שבה מתבארים הדברים עד תומם.

נמצא כל אדם נשלם בהשגת תלמודו מן שלשה שהם: רב וחבר ותלמיד - וראשי תיבות שלהם חר"ת. לכן כתוב בפרשת כי תשא 'חרות על הַלְחֹת' [שמות ל"ב, טז], דאות וא"ו אינה יוצאת במבטא, דאותיות מבטא חֲרַת, שהוא ראשי תיבות חבר, רב, תלמיד. ונרמז הרב באמצע כי הגדול באמצע.

למרות הדגש על ההוראה והלימוד מן התלמידים, על מנת להשלים את האות למ"ד על שלושת וו"ה, ולהגיע ללימוד תורה שלם, יש לקיים את שלושת המימדים: האזנה לרב, לימוד בחברותא והוראה לתלמיד, ששלושתם יחד יוצרים מפגש רב גוני ושלם עם התורה. מתלמידי וחברי רחמים פנחסי למדתי שבכך מתקיימים דברי בעלי התפילה שתיקנו לומר בברכות שמע:
ותן בלבנו בינה...
לשמוע - כתלמיד לפני רבו,
ללמוד - עם חברותא,
וללמד - כרב המלמד את תלמידו.

האור שבחיסרון - מקומו של החטא בחיינו

עוד יוסף חי, ויקרא, עמ' רה-רז

"אָדָם אֵין צַדִּיק בְּאָרֶץ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה טוֹב וְלֹא יִחַטָּא" (קהלת ז', כ), ועל כן חובת האדם בעולמו היא תיקון חטאיו. אך כיצד אמור בעל התשובה להתייחס לחטאיו? האם נדרש הוא להתנתק מעברו, למחוק פרקים מסיפור חייו? בדרשה שלפנינו קורא הבא"ח לכל אדם למנף לעבודת ה' את כל כוחותיו וכשרונותיו - גם את הכוחות שגילה בחטאיו.

"אָדָם פִּי יִקְרִיב מִכֶּם קִרְבָּן לַה' מִן הַבְּהֵמָה מִן הַבְּקָר וּמִן הַצֹּאן תִּקְרִיבוּ אֶת קִרְבְּנֵיכֶם" (ויקרא א' ב). נראה לומר בסיעתא דשמיא בהקדים מה שכתב הרב שמן המור זכרו לברכה דף צג, בביאור מאמר רבותינו זכרם לברכה "במקום שבעלי תשובה עומדין אין צדיקים גמורים יכולים לעמוד" [ילקוט שמעוני, בראשית, רמז כ], ופירש הענין על דרך מה שאמר הנביא שובו לאשר חטאתם לו, כי הכתוב בא להורות דרך אל בעלי תשובה, איך להתרצות לפני קונו שתהיה תשובתו של האדם מתקבלת [...] כי העובד עבודת ה' כל ימיו, הגם כי באמת זה נפשו זכה וטהורה עם כל זה לא ישיג הצדיק לעובד את ה' באותה עבודה, אשר אותו בעל התאוה עובד את עצמו למלאת תאוותו. וכאשר יתהפך לב זה הרשע בעל התאוה, וירצה מעתה בכל ליבו לעבוד את השם יתברך, יודע הוא כי לא יצא ידי חובתו, עד יעבוד בדרך העבודה אשר ליבו בגשמיות והיה אדם העושה בשלום. ועתה לא יכבד עליו כל כך אם נאמר לו ללמוד כל הלילה, כי הוא יודע בעצמו כמה לילות עברו עליו, שלא טעם טעם שינה, והיה יושב ושוחק בקארטיין [קלפים], גם לחם לא אכל [...] ולזה אמר "שובו לאֲשֶׁר הֶעֱמִיקוּ סָרְהָ" [ישעיהו ל"א, ו] וכו', ולזה אמר "במקום שבעלי תשובה עומדין אין צדיקים גמורים יכולים לעמוד", והיינו כי בעלי תשובה מעשיהם הראשונים יסבבו להם דרך נפלא בדרכי העבודה וכו'.

מן הפסוק "אָדָם פִּי יִקְרִיב מִכֶּם" (ויקרא א' ב) לומד הבא"ח שכל אדם צריך להקריב מעצמו לה', ולכל אדם כוחות נפש אותם הוא נדרש לרתום לעבודת ה'. הבא"ח צועד בעקבות דרשתו המפתיעה של הרב מרדכי רובין, בעל 'שמן המור'⁽¹⁾, על מאמר חז"ל "במקום שבעלי תשובה עומדין - צדיקים גמורים אינם עומדין" (ברכות, לד ע"ב).

מימרא זו, אשר שימשה בהגות היהודית להאדרתם של בעלי תשובה, נומקה בדרך כלל בכך שבעלי תשובה מתאמצים יותר מן הצדיקים. דרכם של בעלי התשובה ממחוזות החטא אל היכלי התשובה, ארוכה יותר מזו של הצדיקים המקיימים את מצוות התורה בטבעיות וללא מאמץ, ומכאן גדולתם.

הרב רובין, שהבא"ח מצטט מדבריו, פותח נתיב חדש בהבנת המימרא. לדעתו, יתרונו של בעל התשובה על הצדיק נובע דווקא מיצרו ותאוותיו. כשהחוטא, פורק העול, שב בתשובה, הוא אינו הופך את עורו בן לילה: הוא נותר עם עצמיותו, עם תאוותיו וכישרונותיו שהתגלו בימי חטאו. לעומתו, הצדיק, אשר ציית תמיד לצו האלוהי והכפיף את עצמו לצו ה', מעולם לא נתן דרור לאישיותו - ולפיכך אינו מכיר אותה במלואה. דבריו של הרב רובין נוקבים - בעל התשובה, ולא הצדיק, זוכה להיכרות מלאה עם כוחותיו וכישרונותיו, ועל כן דווקא הוא מסוגל לגייסם לעבודת ה' ולהגיע לדבקות גדולה יותר.

בהמשך הדרשה מדמה בעל 'שמן המור' את החוטא לבעל עסק עצמאי ואת הצדיק לעובד שכיר.

ועוד זאת לו כי הוא זוכר כל ענייני תאותו, כמה חקר והעמיק בחריצות והשתדלות של עניינים ההם, וכמה תחבולות עשה בערמה להשיגם. ועתה בשובו אל ה' יחפוץ להזדרז עם אותו החשק והזריזות שהיה עושה מקודם בשלו. במאמר "עשה רצונו כרצונך" [אבות ב, ד], רוצה לומר בעסק עצמד.

מדוע עדיף העצמאי על השכיר? יתרונו הוא בכך שהוא בעל 'ראש גדול'. העצמאי יוזם וחושב על העסק שלו אף מעבר לשעות העבודה, ומחפש כל הזמן דרכים יצירתיות לפתח אותו. לעומתו, השכיר עסוק במלאכתו ומבצע אותה נאמנה, אך כיון שהעסק אינו שייך לו, הוא אינו חש מחויבות טוטאלית להצלחתו. עליו נאמר "כְּעֶבֶד יִשְׂאָף צֶל וְכַשְׁכִּיר יִקְנֶה פְּעֵלוֹ" (איוב ז', ב). נוכל להציע גם דימוי אחר להבנת העניין: החייל הפשוט בצבא סובל מן החום והקור, עייף משעות שינה מועטות,

⁽¹⁾ הרב מרדכי רובין שימש רבה הראשי של חברון בסוף המאה השמונה עשרה. היה מחכמי ישיבת 'כנסת ישראל' ועמד בראש ישיבת 'חסד לאברהם ואמת ליעקב'. הרב רובין היה מהוגי רעיון מכירת הקרקעות לגוי בשנת השמיטה. השו"ת 'שמן המור' הודפס על יד בנו בליוורנו בשנת תס"ג (1793). הקשר בין הרב יוסף חיים לעיר חברון הוא עמוק. הרב אליהו סלמאן מאני (1818-1899; בגדאד-חברון), שהיה רבי-חבר שלו, עבר מבאגדד לחברון שם שימש רב העיר. הבא"ח מזכירו פעמים רבות בספריו כשהוא פונה אליו לביורר מנהגי חברון וירושלים. הבא"ח אף ביקר את הרב מאני בחברון.

ורעב בכל עיכוב בזמן הארוחה. המפקד לעומת זאת אינו חש בכל אלה. אך לא משום שהרעב אינו רעב והעייפות אינה עייפות, אלא משום שהוא רואה עצמו אחראי על ביצוע המשימה וצרכיו נדחקים מפניה.

הנמשל חריף מאוד. הצדיק פועל רק על פי צו ה', ולפיכך חייו מוכתבים לו מבחוח התורה והמצוות מנחים אותו כיצד לפעול. לעומת זאת, כאשר שב החוטא שעבד את עצמו ועשה ככל העולה על רוחו אל אלוהיו, הוא יודע מהן יכולותיו, מהם כשרונותיו ועד כמה יש בו הכוח להתאמץ. בעל התשובה פועל באופן מדויק יותר, ומשלב בעבודת ה' את כישורונותיו ואת רצונותיו מתוך קדושה.

מדבריו של הרב רוביו, עולה שתשובתו של החוזר בתשובה, המבלה את ימיו בלימוד בפנינת בית המדרש, אינה תשובה מעולה. תשובה שאין בה מימוש מלא של כל כוחות האישיות אינה שלמה. בעל התשובה נדרש לנהל דיאלוג עם עברו. הוא לא יתכחש לחטאיו, אלא ישאל את עצמו: אילו כישרונות נתגלו בי בחטא? כיצד אוכל לגייסם לעבודת ה'?

נדגים את דברינו. אמן בעל כישרון שירה או הצגה יוצאי דופן שחזר בתשובה ועזב את העולם הבוהמיני שבו היה שקוע, יכול לשבת כל ימיו ספון באהלה של תורה בין הספרים. אך אם הוא נוהג כך הרי אף שהוא בעל תשובה, מכלל חטא לא יצא: חוטא הוא כלפי עצמו. עבירותיו חשפו את כשרונותיו, שאותם הוא חייב להביא כעת אל תוך עולמה של תורה. נדרש הוא ליצור בטהרה, לדבר ולא לשתוק, לשיר ולא לדום, להופיע ברוב עם, ולא להסתתר בינות ספרי הקודש. משתיקן את דרכיו יש בידיו כלים שאינם מצויים בידי הצדיק שלא העז מעולם לפעול כנגד רצון ה', ובכך לחשוף את רצונותיו ויכולותיו. **בעל התשובה נדרש, אם כן, לתקן את דרכיו**

מתוך כישרונותיו שנתגלו בו בעת שחטא!

דברים אלה נכונים גם בעבודת המידות. ציניות היא מידה רעה שיש לצמצמה. הציניקן מאמץ לעצמו נקודת מבט חיצונית, לועגת, המתמקדת בחולשות האחר. היא אינה מאפשרת דיבור ישיר וכן, ולפיכך מונעת כל אפשרות לתיקון. אך דבריו של הרב מרדכי רוביו מאירים את הדברים אחרת. עלינו לשאול את עצמנו: מהם כישרונותיו של הציניקן? הוא בעל כושר אבחנה, לשונו חריפה, יש לו חוש תזמון מדויק להפליא, יכולת לקלוט הלכי הרוח ועוד כהנה וכהנה. על ציניקן המבקש לתקן את דרכיו לראות סגולות אלו ולממשם בקדושה. הרבי מקוצק, על דרך המשל, יכול היה להשפיל בני אדם בלשונו החדה כתער, אך זו שימשה אותו בקדושה לחידוד רעיונותיו הרוחניים ולהצבת דרך לתיקון העולם.

מדברים אלה עולה שהחזרה בתשובה של כל אחד ואחד צריכה להיות ייחודית לו: שכשם שפרצופי בני האדם שונים זה מזה, כך חטאיהם שונים זה מזה. על כל אדם

להכיר את הצליל המיוחד שלו ולרתום אותו לעבודת ה'. תשובה מלאה אינה באה מתוך בריחה מן העבר ומן העבירה, אלא דווקא מתוך דיאלוג איתם. כמדומני שבכך מתקיים מאמר חז"ל "כל דעביד רחמנא לטב עביד" [תרגום: כל מה שעושה ה' - לטובה עושה] (בבלי ברכות ס, ב). החטא הוא דבר שלילי, ויש לתקנו. אולם מרגע שנעשה הוא יכולה לשמש מקפצה להתפתחות רוחנית.

על גבי דבריו של הרב רוביו מציב הבא"ח קומה שניה, ואת המשימה שהציב הרב רוביו בפני החוזר בתשובה הוא מציב בפני כל אדם, בכל מרחבי החיים. הבן איש חי מבסס את דבריו על רבן יוחנן בן זכאי ור' עקיבא, שעסקו במלאכה ומסחר בארבעים שנותיהם הראשונות, ולאחר מכן למדו ארבעים שנה, ולבסוף לימדו ארבעים שנה. הבא"ח תוהה: מדוע ארעו כך הדברים? האם לא היה טוב יותר לעולם אם היו עוסקים בתורה גם בשנותיהם הראשונות?

וכפי האמור מובן הדבר, דאדרבה מחמת שעסקו ארבעים שנה הראשונים בעסקים הגופניים, נתעלו עסקיהם הנפשיים שהיה להם בשמונים שנה, מאה ידות באיכותם. כי על ידי שקדם עסק הגופני לריב"ז בפרקמטיא בארבעים שנה הראשונים, אשר היה הטבע מכריחו לעשות בו השתדלות בכל כוחו ועוצם ידו, בהריצות וזריזות גדולה, נתלמד להתנהג כך אחר כך בעסק הנפשי כפלי כפליים. וכן היה אצל רבי עקיבא גם כן, שהיו נושאים באותה שמונים שנה בעסק הנפשי קל וחומר בדעתם, מן עסק הגופני שהיו עוסקים בו בתחלה באותם ארבעים שנה הראשונים. וכאשר פרשתי בסיעתא דשמיא במאמר 'בת בתחלה סימן יפה לבנים'...

ובזה יובן "אדם כי יקריב מכם קרבן לה" - פירושו יקריב הנהגה וסדרים מכם, כלומר מן עסקים הגופניים השייכים לכם, שאתם עוסקים בעסקי הגוף שלכם מהם יקריב קרבן לה', דהיינו בעסקים הנפשיים של תורה ומצות שהם חלקן יתברך. שהאדם ילמוד החריצות וזריזות והשתדלות לעשותם בעסקים הנפשיים, שהם חלק עבודתו יתברך, מן חריצות וזריזות והשתדלות שעושה בעסקים הגופניים. וכמו ענין המשל הנזכר לעיל, שבחר העשיר להביא בחנותו אדם שהיה עוסק בעסקי עצמו, כדי שגם בעסקי העשיר יעסק כאשר עוסק בשלו.

לפי הבא"ח, העובדה שגדולי התנאים היו בעלי מלאכה בראשית דרכם ועבדו במשך ארבעים שנה, היא שאפשרה להם להפוך לגדולים בתורה.

הם, שהיו מורגלים בעמל ובעבודה, יכלו למצות את כוחם עד תום בבית המדרש. בכך מלמדנו הרב יוסף חיים שאף שיש ערך עצום ללימוד תורה, אין לראות בעבודה ובחיי החול דבר בזוי. לדבריו, בכל שלב בחייו, האדם נמצא במצב של לימוד והתפתחות. בכל רגע הוא לומד מִהֵם כישרונותיו ומִהֵם חסרונותיו, היכן ובאיזו מידה הוא אחראי למעשיו ועד כמה הוא עיקש במימוש תכניותיו. הוא מפתח את כוחותיו לצורך עבודתו ועסקיו, אך מכין בכך את עצמו ללימוד התורה ולחיים הרוחניים. נשים לב: הבא"ח אינו הופך את כל החיים לקודש. הוא מבדיל בין מלאכה ללימוד תורה ובין חיי שעה לחיי עולם, אך הוא מקפיד לתת מקום חשוב גם לעיסוק בענייני השעה. הוא מוצא בעיסוק זה הזדמנות למפגש של האדם עם עצמו, ועל כן מייחס לו חשיבות בעבודת ה'.

דבריו של הבא"ח ממתנים את חריפותם של דברי הרב רוביו, אך גם מרחיבים אותם: לפי הבא"ח האדם אינו צריך לחטוא על מנת להכיר את עצמו, את כוחותיו וכשרונותיו הוא יכול לפגוש גם במקום ניטרלי. השהות מחוץ למרחב הקדושה, בעולם החולין, מאפשרת את מידת החופש הנצרכת למפגש של האדם עם רצונותיו ויכולותיו. החיים כוללים הזדמנויות רבות למפגש של האדם עם עצמיותו, דווקא בסיטואציה שבה הוא אינו כופה על עצמו את המצוות. כאשר אדם יוצא לעבודה הוא יכול להבחין האם כוחו גדול בדיבור או במעשה. במשחק כדור יכול הוא לעמוד על מידת שיתוף הפעולה שלו עם אחרים, האם הוא בעל יכולת הנהגה או שמא כוחו במשחק אישי. דווקא כאשר נוכחותו של הקב"ה סמויה מן העין, עומד האדם על אישיותו, ומתוך היכרותו עם עצמו הוא יכול לבוא לפני ה' במלוא כוחו ואונו ובכל עוצמת כישרונותיו.

האדם נדרש לדיאלוג עם עצמו על מנת להבחין בכישרונותיו הרבים ולממשם. את כוחותיו מכיר האדם ברגעי כישלון וחטא כמו גם ברגעי החולין. כל אלו הם חלק בלתי נפרד מעולמו של האדם, ויש בהם פוטנציאל להתעצמות רוחנית.